

AZ AZONOSÍTÁS ÉS A KIZÁRÁS VISZONYA A CSAK-OT TARTALMAZÓ MAGYAR MONDATOKBAN

SCHMIDT ERIKA

1. Bevezetés¹

A *csak* szintaktikai viselkedésére vonatkozó eddigi magyarázatok általában feltételezték, hogy a *csak* a szintaktikai komponensben inherensen [+fókusz] jegyű lexikai elemként jelenik meg, kiejtési pozíciójától függetlenül mindig az irtóhangsúlyt viselő elemre vonatkozik, és legkésőbb a logikai forma szintjén a hatókörébe tartozó összetevővel egy összetevőt alkotva a mondat fókuszpozíciójában, [Spec, FP]-ben áll. A szemantikai értelmezés során a *csak*-hoz társított fókuszoperátor a *csak* hatókörében álló kifejezés egy részén vagy egészén kimerítő azonosítást végez.

Amennyiben a *csak*-os és a fókuszos mondatok kimerítően azonosító kifejezéseihez azonos szemantikai operátort rendelünk, és az ige előtti pozíciójukat ugyanazon szerkezeti pozícióként értékeljük, komoly nehézségekbe ütközünk, ha (elsősorban a tagadásban mutatkozó) jelentésbeli különbségeiket szintaktikailag motiválni akarjuk. Ugyancsak problémát jelent, hogy a *csak*-os mondatokban a hatókörfelvétel szerkezeti feltételeit és a *csak* változatos kiejtési pozícióit egyidejűleg biztosítsuk.

A tanulmányban amellet érvelünk, hogy a különböző hangsúlyú *csak*-os, illetve a *csak*-os és *csak* nélkül álló fókuszos mondatok eltérő szintaktikai szerkezettel bírnak, melyeket a szóban forgó mondatok előfeltevés-állítás szerkezetének és információs struktúrájának különbsége motivál. Arra teszünk javaslatot, hogy a *csak*-ot tartalmazó mondatok esetében mind a szemantikai, mind a szintaktikai komponensben elkülönítsük az azonosító és a kizáró funkciót, melyet eddig egységesen a kimerítő azonosítást végző fókuszoperátorhoz társítottak.

A 2. fejezetben a releváns nyelvi adatokat leíró szempontból mutatjuk be. A 3. fejezetben a vonatkozó szakirodalom rövid összefoglalása után kifejtsük álláspontunkat a *csak* nélküli fókuszos és a *csak*-os mondatok jelentéséről, és

¹ Köszönettel tartozom Bende-Farkas Ágnesnek, É. Kiss Katalinnak, Gyuris Beátának, Olsvay Csabának és a tanulmány névtelen lektorának megjegyzéseikért, segítségükért.

véleményünket példák elemzésével is alátámasztjuk. A 4. fejezetben megvizsgáljuk, hogy a jelentésről mondottak milyen következménnyel járnak a mondatok szintaktikai elemzésére nézve.

2. Problémafelvetés

A *csak*-ot tartalmazó mondatok prozódiai, szintaktikai és szemantikai jellemzői azt mutatják, hogy a *csak*-os mondatok a *csak* nélküli, kizáró értelmű fókuszos kifejezést tartalmazó mondatokhoz hasonlóan viselkednek. A *csak* nem jelenik meg semleges prozodiájú mondatban, legalább a *csak* vonzata kötelezően az ige előtti pozícióban áll, és arra kimerítő azonosítást értünk. A *csak*-os kifejezést tartalmazó mondatokat ezért a szakirodalom a *csak* nélküli, kimerítő azonosítást kifejező fókuszos szerkezettel² összefüggésben vizsgálja. A *csak*-os mondatok és a fókusz viszonyát illetően az elemzésekben irányadó, egymással szorosan összefüggő kérdések, hogy a szemantikai komponensben feltételezünk-e a kimerítő azonosításért felelős operátort, a szintaktikai komponensben hogyan érjük el, hogy a kimerítően azonosító kifejezések az ige előtti pozícióban jelenjenek meg, illetve ezt a pozíciót hogyan értékeljük, és végül milyen hangsúlykiosztó szabályokat feltételezünk.

Az alapvető hasonlóságok mellett a *csak*-os mondatok számos sajátossággal is rendelkeznek:³

1. A kimerítő azonosítás hatóköre a *csak* változatos kiejtési pozíciói mellett is változatlan marad.

Jelöletlen esetben a *csak* közvetlenül megelőzi az általa módosított összetevőt, a *csak* és a vonzata (a továbbiakban: *csak*-os kifejezés) az igtét közvetlenül megelőző szintaktikai pozícióban áll. Prozodiája a kimerítő azonosítást jelölő fókuszos kifejezések prozodiájához hasonlóan alakul: a kifejezés irtóhangsúlyt⁴ kap, amelyet a *csak* vonzata visel. (A tanulmányban az irtóhangsúlyt " kettős aposztróffal, a *csak* vonzatát KISKAPITÁLISSAL jelöltük).

(1) *Csak "JÁNOS jött el a moziba.*

² A továbbiakban fókusz, illetve fókuszos szerkezet alatt a *csak* nélkül álló, kimerítő azonosítást kifejező fókuszt értjük.

³ A tanulmányban csak olyan mondatokat vizsgálunk, amelyek egy *csak*-os kifejezést tartalmaznak, és ahol a *csak* vonzata DP.

⁴ Kálmán-Nádasdy (1994) alapján irtóhangsúly alatt olyan főhangsúlyt értünk, amely után nem áll, és nem is állhat újabb főhangsúly (kivéve, ha ez utóbbi is irtóhangsúly).

- (2) **Csak "JÁNOS eljött a moziba.*

Jelölt esetben a *csak*-os kifejezés két tagja egymástól elkülönülten is megjelenhet: a *csak* – vonzatának kategóriájától függően – az ige mögött álló mondatösszetevők között tetszőleges helyen is megjelenhet, a hatóköri viszonyok azonban nem változnak: a *csak* mindig az ige előtt álló, irtóhangsúlyt viselő vonzattal asszociálódik. A vonzat ebben az esetben kötelezően irtóhangsúlyos, az ige mögött megjelenő *csak* jellemzően hangsúlytalan, de soha nem irtóhangsúlyos. A *csak* lehetséges kiejtési pozíciói a következők:

- (3) **"JÁNOS csak jött el a moziba.*
"JÁNOS jött csak el a moziba.
"JÁNOS jött el csak a moziba.
"JÁNOS jött el a moziba csak.

2. A *csak*-os kifejezés az ige előtti pozícióban két hangsúlymintával is megjelenhet: a *csak* vonzata és maga a *csak* is hordozhatja a mondat irtóhangsúlyát anélkül, hogy a kizárás hatóköre változna.

- (4) *"Csak JÁNOS jött el a moziba. vö. Csak "JÁNOS jött el a moziba.*
'János eljött a moziba, és aki nem János, az nem jött el.'

3. A *csak*-os és a fókuszos mondatok tagadásának különbsége jelentésbeli különbségre utal. A fókuszos mondat tagadásakor az azonosítást tagadjuk (5), míg a *csak*-ot tartalmazó mondatok esetében az azonosítás kimerítő jellegét (6):

- (5) *Nem "János jött el a moziba.*
'Aki eljött a moziba, az nem János.'⁵

⁵ A fókuszos mondat esetében a tagadás nem foglalja szükségszerűen magában azt, hogy a 'János eljött' kijelentés igaz, és azt sem, hogy hamis. Az (i)–(ii) mondatok jólformáltak, illetve elfogadhatók.

- (i) *Nem János jött el, hanem Kati.*
(ii) *Nem János jött el, hanem János és Péter.*

A tagadással az azonosítás értéke változik meg, Szabolcsi (1981, 1994) ezt részletesen tárgyalja. A tanulmányban az elsődleges kérdés az lesz (l. 3. fejezet), hogy a tagadásban visszavonható-e, hogy a predikátumban kifejezett állítás a fókuszált elemre igaz (a 'János eljött' kijelentés lehet-e hamis). Az 1. táblázat szembeállító (tag)mondatait és a 3. táblázat példamondatait eszerint állítottuk össze, és azonosítás tagadása alatt azt értjük, hogy a 'János eljött' kijelentés hamis.

- (6) *Nem csak "János jött el a moziba.*
'(János eljött a moziba, és) valaki más is eljött a moziba.'

Ha figyelembe vesszük, hogy a *csak* is kaphat irtóhangsúlyt, és hogy a mondaton belül, illetve diskurzusban a tagadás szembeállításával is állhat, további különbségek figyelhetők meg. A példamondatokat az 1. táblázat mutatja, a 2. táblázat ennek összefoglalása.⁶

	A TAGADÁS HATÓKÖRE: AZONOSÍTÁS	
	MONDATON BELÜL	DISKURZUSBAN
(7) <i>"János jött el.</i>	(10) <i>Nem "János jött el, hanem "Kati (jött el).</i>	(12) <i>"János jött el. Nem, "Kati (jött el).</i>
(8) <i>"Csak János jött el.</i>	(11) <i>#Nemcsak János jött el, hanem "Kati (jött el).</i>	(13) <i>"Csak János jött el. #Nem, "csak Kati (jött el). #Nem, "Kati (jött el).</i>
(9) <i>Csak "János jött el.</i>		(14) <i>Csak "János jött el. Nem, csak "Kati (jött el). Nem, "Kati (jött el).</i>
	A TAGADÁS HATÓKÖRE: KIMERÍTŐ JELLEG	
	MONDATON BELÜL	DISKURZUSBAN
(7) <i>"János jött el.</i>	(15) <i>#Nem "János jött el, hanem Kati is (eljött).</i>	(17) <i>"János jött el. Nem, Kati is (eljött).</i>
(8) <i>"Csak János jött el.</i>	(16) <i>Nemcsak János jött el, hanem Kati is (eljött).</i>	(18) <i>"Csak János jött el. Nem, Kati is (eljött).</i>
(9) <i>Csak "János jött el.</i>		(19) <i>Csak "János jött el. Nem, Kati is (eljött).</i>

1. táblázat

A TAGADÁS HATÓKÖRE	AZONOSÍTÁS		KIMERÍTŐ JELLEG	
	mondaton belül	diskurzusban	mondaton belül	diskurzusban
(7) <i>"János jött el.</i>	✓	✓	#	✓
(8) <i>"Csak János jött el.</i>	#	#	✓	✓
(9) <i>Csak "János jött el.</i>	#	✓	✓	✓

2. táblázat

A fókuszos mondat esetében a kimerítő jelleg megőrzése mellett az azonosítás minden esetben tagadható (lásd (10) és (12)), az azonosítás kimerítő

⁶ Köszönöm a tanulmány lektorának, hogy felhívta a figyelmem a diskurzusban megjelenő tagadás eseteire.

jellege azonban csak párbeszédben ((17) vö. #(15)). A *csak*-os mondatoknál épp a fordítottját figyelhetjük meg: a kimerítő jelleg minden esetben tagadható (lásd (16) és (18)–(19)), míg az azonosítást csak hangsúlytalan *csak* esetén, párbeszédben tagadhatjuk ((14) vö. #(11) és #(13)).

Az azonosítás és a kimerítő jelleg együtt semelyik esetben sem tagadható, ezt mutatja a 3. táblázat. A táblázat szembeállító (tag)mondatainak parafrázisa: 'János nem jött el, és Kati eljött'.

A TAGADÁS HATÓKÖRE	AZONOSÍTÁS ÉS KIMERÍTŐ JELLEG	
	MONDATON BELÜL	DISKURZUSBAN
(7) "János jött el.	(20) #Nem "János jött el, hanem Kati eljött.	(22) "János jött el. #Nem, Kati eljött.
(8) "Csak János jött el.	(21) #Nemcsak János jött el,	(23) #Nem, Kati eljött.
(9) Csak "János jött el.	hanem Kati eljött.	

3. táblázat

Ha a *csak*-os és a fókuszos mondatok kimerítően azonosító kifejezéseikhez azonos szemantikai operátort tulajdonítunk, és az ige előtti pozíciójukat ugyanazon szerkezeti pozícióként elemezzük, komoly nehézségekbe ütközünk, ha a tagadásban mutatkozó jelentésbeli különbségeket szintaktikailag motiválni akarjuk. Ugyancsak problémát jelent, hogy a *csak*-os mondatokban a hatókörfelvétel szerkezeti feltételeit és a *csak* változatos kiejtési pozícióit egyidejűleg biztosítsuk.⁷

3. A fókusz és a *csak* jelentése

A kimerítő fókuszra vonatkozó elemzések abban egyetértenek, hogy a fókuszos mondatok két jelentés-összetevőből építkeznek. Az állítás legfontosabb mozzanata az azonosítás, az azonosítás kimerítő jellegét azonban eltérően magyarázzák: Szabolcsi (1981)-ben az azonosítást és az azonosítás kimerítő jellegét az állítás bikondicionális művelete biztosítja, Kenesei (1986, 2006) és Szabolcsi (1994) az azonosítást az állítás részének, a kimerítő jellegét a fókuszos mondatok előfeltevésének tekinti. Balogh (2009) a magyar és angol fókuszra egységes elemzést javasol: az azonosítás a mondat információs

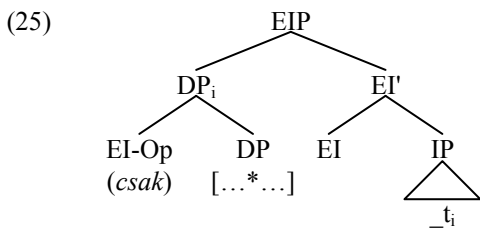
⁷ Vö. Bródy (1990, 1995), É. Kiss (1998, 2002), Horváth (2005).

fókuszában jelenik meg, míg a kimerítő jelleg meghatározott esetekben érvényes pragmatikai implikátúra.⁸

A *csak*-os mondatok jelentése, a kimerítő fókuszhoz hasonlóan, egy azonosító és egy kizáró kijelentést foglal magában: ha (24) igaz, akkor (24a) és (24b) is igazak.⁹

- (24) *Csak János jött el a moziba.*
 a. azonosítás: 'János eljött a moziba'
 b. kizárás: 'aki nem János, az nem jött el a moziba'

Kenesei (1986, 2006) és Szabolcsi (1994) a fókuszos és *csak*-os mondatok kimerítő értelmű kifejezéseire egyaránt azonosító fókuszoperátort kapcsol. Horváth (2005, 2007) szerint a kimerítő olvasatú kifejezések egy kimerítően azonosító EI-operátor hatókörében állnak, az igét közvetlenül megelőző EIP specifikálójában. A *csak*-os mondatok esetén a *csak* (inherensen) EI-operátoros kifejezés, míg a fókuszos mondatokban ugyanebben a pozícióban egy üres operátor áll. Az EI-operátoros kifejezések szerkezeti pozícióját Horváth (2005, 2007) szerint (25) mutatja (a * az irtóhangsúly helye):

⁸ Balogh (2009) abból a megfigyelésből indul ki, hogy a kimerítően azonosító kifejezések minden esetben az ige előtti szerkezeti pozícióban állnak, ugyanakkor azok az esetek, amikor az ige előtti pozícióban a kimerítő olvasat nem kötelező, pontosan meghatározhatók (pl. kontrasztív topik, hangsúlykerülő igék esetén). Ezek alapján azt feltételezi, hogy a kimerítő olvasat akkor lép fel (illetve minden olyan esetben fellép), amikor a fókuszpozíció kitöltése más okokkal nem magyarázható.

⁹ A (24a) és (24b) kijelentések státuszát az angol *only*-val kapcsolatban a szakirodalom részletesen tárgyalja. A (24b) kizáró kijelentést az *only* által kontributált állításként elemzik, és ez alapján az *only*-t kimerítő operátornak (*explicit exhaustivity operator*) tekintik, amely a hatókörében kötelezően megjelenő fókuszos kifejezéssel asszociálódik, és a fókusz által bevezetett alternatívák felett kvantifikál, l. Rooth (1985, 1992), Krifka (2006). A (24a), általunk azonosítónak nevezett kijelentés megítélése vitatott, legtöbbször előfeltevéssnek tekintik – az erre vonatkozó szakirodalmat Roberts (2005) részletesen bemutatja és értékeli.

Balogh (2009) az angol *only*-t (magyar példákkal is összevetve) olyan kizáró operátornak elemzi, amely a fókusszal ellentétben a kizáró jelentéstartalmat a szemantikában kódolja, a *csak* jelentéstöbbletét pedig pragmatikai implikatúrának tekinti (lásd még a 8. és 16. lábjegyzeteket).

A szakirodalom eddigi eredményeiből, valamint az 1. és 3. táblázat adataiból kiindulva a tanulmányban azt feltételezzük, hogy a *csak*-os és *csak* nélküli fókuszos mondatok egyaránt kimerítő azonosítást fejeznek ki, előfeltevés–állítás szerkezetük azonban különbözik. A fókuszos mondatokban +F azonosító operátort feltételezünk, az azonosítást az állítás részének, a kimerítő jelleget a mondat előfeltevésének tekintjük. A *csak*-os mondatokban +EXH kizáró operátort feltételezünk, a kizáró állítás az előfeltevésnek tekintett azonosítást kimerítővé teszi. A fókuszos és *csak*-os mondatok különbségét tehát annak tulajdonítjuk, hogy az azonosító és kizáró jelentés-összetevők a mondatok előfeltevés–állítás szerkezetében eltérő szerepet töltenek be.

A mondatok előfeltevés–állítás szerkezete összefüggésben áll az információs szerkezettel. Fókuszos mondat esetén a kimerítő azonosítás jelöli az új információt a diskurzusban. A *csak*-os mondatokban az irtóhangsúlyos *csak* esetén a *csak* kizáró állítása, a hangsúlytalan *csak* esetén az előfeltevésnek tekintett azonosítás az információs fókusz.

3.1. A fókusz jelentése

Kenesei (1986, 2006) és Szabolcsi (1994) alapján a fókuszos mondat jelentéséről a következőket gondoljuk.

A fókuszos mondat előfeltevése szerint a szövegelőzményből vagy beszédhelyzetből kikövetkeztethető a társalgási univerzum egy R részhalmaza, amelynek elemei egy P predikátum értelmezési tartományát adják. R elemeinek a száma legalább kettő. A P predikátum az R halmaz valamely x elemére igaz, és minden x értékétől különböző elemre hamis.

A mondat állításában a fókuszoperátor azonosítja R azon elemét, amelyre a predikátum igaz.

A fókuszos mondat jelentése összefoglalva:

előfeltevése: $\exists x.[P(x) \wedge \forall y.[(x \neq y) \rightarrow \neg P(y)]]$, x és $y \in R$

állítás: $x.[P(x)] = a^{10}$

¹⁰ A definíciókat itt arra a legegyszerűbb esetre vonatkoztatva fogalmaztuk meg, amikor az állítás egy individuumra igaz. Más esetekre vonatkozóan a részleteket l. Szabolcsi (1994)-ben.

3.2. A csak jelentése

A *csak*-os mondatok előfeltevése, hogy a szövegelőzményből vagy beszédhelyzetből kikövetkeztethető a társalgási univerzum egy R részhalmaza, amelynek elemei a P predikátum értelmezési tartományát adják. R elemeinek a száma legalább kettő. Továbbá $P(y)$ igazságértéke $P(x)$ igazságértékétől független, tehát $\Box(P(x) \rightarrow P(y))$ és $\Box(P(x) \rightarrow \neg P(y))$ egyike sem áll fenn. Az R halmaz x elemére a predikátumban kifejezett állítás igaz: $\exists x.[P(x) \wedge x=a]$ ¹¹, x a *csak* vonzata.

A mondatok *csak*-kal bevezetett kizáró állítása, hogy a predikátum minden a -tól különböző elem esetén hamis: $\forall y.[a \neq y \rightarrow \neg P(y)] = \neg \exists y.[a \neq y \wedge P(y)]$.¹²

Roberts (2005) alapján a *csak*-os mondatok előfeltevésében szerepeltetett azonosítást az előfeltevések egy sajátos típusába soroljuk, háttér-előfeltevésnek (*background presupposition*) tekintjük.¹³ Az azonosító kijelentés a kizáró állítástól logikai értelemben független. Nem annak a szükséges előfeltétele, hogy a mondathoz igazságértéket rendelhessünk, hanem a diskurzusban résztvevők információs állapotának felfrissítésére (*to update the common ground*) vonatkozó megszorítás, amely akkor lép életbe, amikor az azonosítást magában foglaló *csak*-os mondat a diskurzusban megjelenik. Az azonosítás információtartalma (x értéke) tehát nem szükségszerűen része a diskurzusban résztvevők információs állapotának a kijelentést megelőzően, ennek megfelelően közvetíthet új információt, és ez igen gyakori is (vö. a hangsúlytalan *csak*-os szerkezetet tekintjük jelöletlennek).¹⁴

A *csak*-os mondat jelentése összefoglalva:

¹¹ A $\exists x.[P(x) \wedge x=a]$ formula egy individuum esetén elégséges, vö. 10. lábjegyzet.

¹² Az implikációs tilalmak biztosítják, hogy $P(y)$ ne legyen eleve igaz, mert akkor $P(y)$ kizárása ellentmondásra vezet, illetve ne legyen eleve hamis, mert ebben az esetben a *csak* kizáró állítása redundáns.

¹³ Roberts (2005: 28–29) a szakirodalomban hagyományosan előfeltevést kiváltó elemek fajtái alapján az előfeltevések három típusát különíti el. Beágyazott előfeltevésnek (*entailed presupposition*) tekinti azokat a kijelentéseket, amelyek igazsága előfeltétele annak, hogy az adott kijelentés igaz lehessen. Anaforikus előfeltevések (*anaphoric presupposition*) azok, amelyek az ismerőséggel, unicitásallal állnak kapcsolatban, és/vagy a diskurzusban ismert információt hordoznak. A harmadik csoportot a háttér-előfeltevések (*background presupposition*) alkotják.

¹⁴ Horn (2003) az azonosító kijelentést az előfeltevés-állítás szerkezetre nézve semlegesnek ítéli (*assertorically inert*).

Az azonosítás és a kizárás viszonya a *csak*-ot tartalmazó magyar mondatokban

előfeltevése: $\exists x.\exists y.[x\neq y]$, x és $y \in R$, $\square(P(x)\rightarrow P(y))$ és $\square(P(x)\rightarrow\neg P(y))$
 egyike sem áll fenn

háttér-előfeltevés: $\exists x.[P(x) \wedge x=a]$

állítás: $\forall y.[(a\neq y)\rightarrow\neg P(y)]$

3.3. A tagadás

A feltételezett előfeltevés-állítás szerkezetet a tagadás azon esetei is alá-támasztják, amelyekben a tagadás mellé szembeállítás is társul. (Az 1. táblázatot itt megismételjük.)

	A TAGADÁS HATÓKÖRE: AZONOSÍTÁS	
	MONDATON BELÜL	DISKURZUSBAN
(7) "János jött el.	(10) <i>Nem "János jött el, hanem "Kati (jött el).</i>	(12) "János jött el. <i>Nem, "Kati (jött el).</i>
(8) "Csak János jött el.	(11) # <i>Nemcsak János jött el, hanem "Kati (jött el).</i>	(13) "Csak János jött el. # <i>Nem, "csak Kati (jött el).</i> # <i>Nem, "Kati (jött el).</i>
(9) <i>Csak "János jött el.</i>		(14) <i>Csak "János jött el.</i> <i>Nem, csak "Kati (jött el).</i> <i>Nem, "Kati (jött el).</i>
	A TAGADÁS HATÓKÖRE: KIMERÍTŐ JELLEG	
	MONDATON BELÜL	DISKURZUSBAN
(7) "János jött el.	(15) # <i>Nem "János jött el, hanem Kati is (eljött).</i>	(17) "János jött el. <i>Nem, Kati is (eljött).</i>
(8) "Csak János jött el.	(16) <i>Nemcsak János jött el, hanem Kati is (eljött).</i>	(18) "Csak János jött el. <i>Nem, Kati is (eljött).</i>
(9) <i>Csak "János jött el.</i>		(19) <i>Csak "János jött el.</i> <i>Nem, Kati is (eljött).</i>

1. táblázat

A fókuszos mondat esetén az azonosító állítás (ti. hogy a predikátum Jánosra igaz) minden esetben tagadható, ha az előfeltevés (az azonosítás kimerítő jellege) érvényben marad ((10) vö. (12) és #(15)).

(10) *Nem "János jött el, hanem "Kati (jött el).*

(12) "János jött el. – *Nem, "Kati (jött el).*

(15) #*Nem "János jött el, hanem Kati is (eljött).*

A kimerítő jelleg (előfeltevés) csak diskurzusban vonható vissza, és csak akkor, ha az azonosítás értékét megőrizzük ((17) vö. #(15) és #(26)).¹⁵

(15) #Nem "János jött el, hanem Kati is (eljött).

(17) "János jött el. – Nem, Kati is (eljött).

(26) #"János jött el. Nem, Kati eljött.
'János nem jött el, és Kati eljött.'

A *csak*-ot tartalmazó mondatok esetében az azonosítás (háttér-előfeltevés) a hangsúlymintától függetlenül, direkt módon nem tagadható (11).

(11) #Nemcsak János jött el, hanem "Kati.

Hangsúlytalan *csak* esetén azonban, amikor az azonosítás (x értéke) a mondat információs fókusz, diskurzusban korrigálhatóvá válik ((14) vö. #(13)).

(14) Csak "János jött el. – Nem, csak "Kati. / Nem, "Kati.

(13) "Csak János jött el. – #Nem, "csak Kati. / #Nem, "Kati.

A kizáró állítás, ha az azonosítás érvényét megőrizzük, minden esetben tagadható (lásd (16) és (18)–(19)). Ha azonban az azonosítás értékét visszavonjuk, a kizárás tagadása nem értelmezhető:

(27) #Nemcsak János jött el, hanem Éva és Péter eljött.
'János nem jött el, Éva és Péter eljött.'

3.4 A mondatok információs szerkezete

A diskurzusban történő tagadás példái mellett a példamondatok kérdésre adott válaszként való elfogadhatósága is mutatja, hogy a (háttér-)előfeltevés milyen szerepet töltenek be a mondat információs szerkezetében.

A példamondatok kérdésre adott válaszként az alábbiak szerint fogadhatók el:

¹⁵ Tehát (17) és (18)–(19) is igaz lehet ugyanabban a szituációban – erre már Szabolcsi (1981) is rámutatott a szembeállítás nem tartalmazó tagadás kapcsán.

	<i>Ki jött el?</i>	<i>Mindenki eljött?</i>
(7) <i>"János jött el.</i>	✓	#
(8) <i>"Csak János jött el.</i>	#	✓
(9) <i>Csak "János jött el.</i>	✓	✓

1. táblázat

A szakirodalomban elfogadott, hogy a *csak* nélküli fókuszos mondatok kimerítő értelmű választ adnak a megfelelő kiegészítendő kérdésre. A 3.2. definíció értelmében a (7) példa a kiegészítendő kérdésre elfogadható válasz, hiszen az állítás jelentéstartalma a kérdésre nézve releváns: az előfeltevés és állítás együttesen kimerítően azonosítja azokat az elemeket, amelyekre a kérdésben foglalt állítás igaz, ezért direkt választ ad.

A (9) esetében a kérdésre releváns választ az azonosítás (a háttér-előfeltevés) adja, amely ebben az esetben az információs fókusz része, a kizáró állítás pedig a válasz kimerítő jellegét biztosítja. A hangsúlyos *csak* esetén (8), a kizáró állítás önmagában nem releváns, az azonosítás pedig nem része az információs fókusznak, tehát a válasz már feltételezi azt az információtartalmat, amire a kérdés vonatkozik, ezért közvetlenül a kérdés után nem elfogadható.

Az eldöntendő kérdésre adott válaszokban a 'mindenki eljött' állításhoz rendelünk igazságértékeket: ha a predikátum az R halmaz minden elemére igaz, akkor az állítás igaz, és a válaszuk igenlő lesz. Ha létezik legalább egy olyan elem, amelyre a predikátum nem igaz, az állítás hamis, a válaszuk pedig nemleges lesz. Az eldöntendő kérdésre adott jól formált válasznak a két eset valamelyikét kell kifejeznie. A *csak*-os mondatok kizáró állítása a kérdésre releváns választ ad.

A (7) példa (8)-hoz hasonló, állítása nem releváns, az előfeltevése pedig (ti. létezik legalább egy olyan elem, amelyre a predikátum nem igaz) éppen azt az információt feltételezi, amire a kérdés vonatkozik, ezért közvetlen válaszként nem elfogadható.

A mondatok információs szerkezete a lehetséges szórenddel is összefügg. Amennyiben a *csak* vonzatának azonosítása nem hordoz a diskurzusban új információt, az irtóhangsúly a *csak*-on jelenik meg, és az új hír a *csak* kizáró állítása lesz. A jelölt szórend nem áll elő, a kötelezően irtóhangsúlyos *csak* mindig az igét közvetlenül megelőző pozícióban, a módosított összetevő előtt jelenik meg:

- (28) $\begin{array}{cccccc} & \text{János} & \text{jött} & \text{el} & \text{a moziba.} & \\ & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow \\ \text{"Csak} & \checkmark & * & * & * & * \end{array}$

Ha a *csak* vonzatának azonosítása az információs fókusz része, az irtóhangsúly mindig a vonzaton jelenik meg, és a *csak* és vonzata egymástól elkülönülten is állhatnak. Az ige mögött megjelenő *csak* jellemzően hangsúlytalan, de soha nem irtóhangsúlyos:

- (29) $\begin{array}{cccccc} & \text{"János} & \text{jött} & \text{el} & \text{a moziba.} & \\ & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow \\ \text{Csak} & \checkmark & * & \checkmark & \checkmark & \checkmark \end{array}$

3.5. A *csak* jelentéstöbblete – az előfeltevés szerepe

A *csak*-os mondatokban az implikációs tilalmak eredményeként a $P(x)$ és $P(y)$ állítások egymástól függetlenek, így $\diamond(P(x) \wedge P(y))$ szükségszerűen fennáll. A *csak* nélküli fókuszos mondatok erre nézve aluspecifikáltak. Az alábbi állítások olyan elemet tartalmaznak (a szövegben aláhúzással jelölve), amelynek jelentéstartalma magában foglalja, hogy a $P(x)$ állítás igazsága esetén $P(y)$ eleve hamis. Ennek megfelelően fókuszos szerkezetű mondatban igen, *csak*-os mondatban azonban nem állhatnak.

- (30) $\text{Marci}_{\text{F}}[\text{"biciklizni"}] \text{ szeret a } \underline{\text{legjobban}}.$
 vö. $\# \text{Marci}_{\text{EXH}}[\text{csak "biciklizni"}] \text{ szeret a } \underline{\text{legjobban}}.$
- (31) $\text{F}[\text{"János"}] \text{ érkezett } \underline{\text{elsőként}}.$
 vö. $\# \text{EXH}[\text{Csak "János"}] \text{ érkezett } \underline{\text{elsőként}}.$

A $\square(P(x) \rightarrow P(y))$ és $\square(P(x) \rightarrow \neg P(y))$ implikációk tiltása megteremti a *csak* jelentéstöbbletének feltételeit is. A *csak*-os mondatoknak az az előfeltevése, hogy $\diamond(P(x) \wedge P(y))$, a *csak*-kal bevezetett állítás azonban az, hogy $\neg P(y)$. A *csak*-os mondatok eszerint alkalmasak annak a jelentéstöbbletnek a közvetítésére, miszerint P predikátum „a lehetségesnél kevesebb” esetben igaz.¹⁶ Ezt fejezi ki a *csak*-os mondatok gyakori, a skaláris implikaturákkal összefüggő

¹⁶ Az *only*-val kapcsolatban Zeevat (2008) azt feltételezi, hogy az azonosítás kimerítő jellegét a fókusz biztosítja, míg az *only* állítása az, hogy a megvalósult tényállás a vártnál kevesebb (*less than expected*). Balogh (2009: 111) az *only*-nak ehhez hasonló pragmatikai jelentéstöbbletet tulajdonít: új témát vezet be, miszerint az adott tényállás a vártnál kevesebb individuum esetében valósult meg („it introduces a new issue, that corresponds to the expectation: besides the individuals in focus more individuals were expected to have the given property”).

jelentéstöbblete is, ami szerint a *csak* vonzata valamely, a szövegkörnyezetből kikövetkeztethető listán nem a maximális értéket jelöli.¹⁷ A következő példa É. Kiss (2002)-től származik:

- (32) **Az osztálykirándulásra [csak 30] gyerek jön el.*
(ha feltételezzük, hogy az osztály 30 gyerekből áll)

É. Kiss (2002) szerint, ha feltételezzük, hogy az osztály 30 gyerekből áll, (32) rosszulformált, hiszen a vonzat a vonatkozó listán a maximális értéket jelöli. A (33) mondat azonban akkor is jólformált, ha a szóba jöhető létszám maximum 20 fő.

- (33) *A tanfolyam csak 20 emberrel indul el.*

A *csak* jelentéséről elmondottak alapján azt mondhatjuk, hogy (32) azért rosszulformált, mert ha az állítás x -re igaz, abból szükségszerűen következik, hogy minden x értékétől különböző y elemre is igaz: ha a '30 gyerek eljön' állítás igaz, abból szükségszerűen következik, hogy a '29 gyerek eljön', '28 gyerek eljön' stb. állítások is igazak). Mivel $\Box(P(x) \rightarrow P(y))$ fennáll, a *csak*-kal bevezetett kizáró állítás ellentmondáshoz vezetne, ezért nem is lehetséges. A (33) mondat esetében $\Box(P(x) \rightarrow P(y))$ nem áll fenn (ha 'a tanfolyam 20 emberrel elindul' állítás igaz, abból nem következik szükségszerűen, hogy 'a tanfolyam 19 emberrel elindul', 'a tanfolyam 18 emberrel elindul' stb. állítások igazak), és a *csak*-kal bevezetett kizáró állítás lehetséges.¹⁸ A $\Box(P(x) \rightarrow P(y))$ és $\Box(P(x) \rightarrow \neg P(y))$ implikációk tiltásával a fenti példák egységesen kezelhetők.

4. Szintaktikai elemzés

Az utolsó fejezetben megvizsgáljuk, hogy a jelentésről mondottak hogyan jeleníthetők meg a szintaktikai szerkezetben.

4.1. FP – CSAKP – PredP funkcionális frázisok

A fókuszos és *csak*-os mondatok 3.1. illetve 3.2. pontban kifejtett jelentése alapján a szintaktikai szerkezetre nézve a következőket feltételezhetjük.¹⁹

¹⁷ É. Kiss (2002) alapján. A *csak* pragmatikai jelentéstöbbletére vonatkozóan I. É. Kiss (2002), Gyuris (2008).

¹⁸ Az implikáció teljesülése a fenti példákban valószínűleg összefüggésben áll az ige modalitásával, ettől függetlenül fentartjuk, hogy minden esetben érvényes.

¹⁹ A szintaktikai elemzések keretelméletét a minimalista program, Chomsky (1995) adja.

Bródy (1995), É. Kiss (1998, 2002)-nek megfelelően a fókuszos mondat esetén a VP²⁰ felett egy FP funkcionális frázist feltételezünk, amelynek fejében [+f] nem interpretálható jegy áll. A [+f] interpretálható jeggyel rendelkező fókuszált kifejezés a szintaktikai deriváció valamely pontján a [+f] jegy ellenőrzése céljából [Spec, FP]-be mozog. A [+f] jegy a szemantikai komponensben az fókuszoperátor azonosító funkciójának felel meg.

A *csak*-os mondatok esetében azt feltételezzük, hogy a szintaktikai szerkezet tükrözi, hogy a kizárás az azonosítástól független állításként jelenik meg, illetve hogy az azonosítás betöltheti az információs fókusz szerepét anélkül, hogy az állítás részévé válna. A kizárást és az azonosítást ezért nem ugyanazon funkcionális frázishoz társítjuk.

A *csak* egy csakP lexikai feje, mely inherens [+EXH] interpretálható jeggyel rendelkezik. A csakP komplementuma DP, amely azt az individuumot tartalmazza, amelyre a mondat előfeltevésében szereplő azonosító kijelentést értjük. A csakP-t VP-n belül generáljuk. A kiterjesztett VP funkcionális frázisai között feltételezünk egy CSAKP funkcionális frázist, amelynek fejében [+EXH] nem interpretálható jegy áll. A [+EXH] interpretálható jeggyel rendelkező *csak*-os kifejezés a szintaktikai deriváció valamely pontján a [+EXH] jegy ellenőrzése céljából [Spec, CSAKP]-be mozog. A [+EXH]*csak* a DP-vonzatával asszociálódik, és [Spec, CSAKP] pozícióban veszi fel a hatókörét a vezérlési tartománya felett. A [+EXH] jegy a szemantikai komponensben a kimerítő operátor kizáró funkciójának felel meg.

É. Kiss (2006) alapján²¹ azt feltételezzük, hogy amennyiben az információs fókusz az azonosítás, a *csak* DP vonzata [+PRED] interpretálható jeggyel rendelkezik, amennyiben pedig az információs fókusz a kizáró állítás, a *csak*-on feltételezzük a [+PRED] jegyet. A [+PRED] az információs fókuszt jelöli. A PredP egy funkcionális frázis, amely a CSAKP komplementuma, és amelynek fejében egy [+PRED] nem interpretálható jegy áll. A [+PRED] jegyű elem a szintaktikai deriváció során [Spec, PredP]-be mozog, ahol a fej jegyét

²⁰ Az átláthatóság miatt az ágrajzokon a mondat szerkezetet leegyszerűsítettük: a VP-t laposan ábrázoljuk, az ige kötőt a VP-n belül álló mondatösszetevők közt vesszük fel. A példamondatokon és az ágrajzokon az alsó indexben jelöltük azokat az elemeket, amelyek az azonosítás ill. kimerítés formális jegye megjelenik. Az ige mozgását csak összeindexeléssel jelöltük.

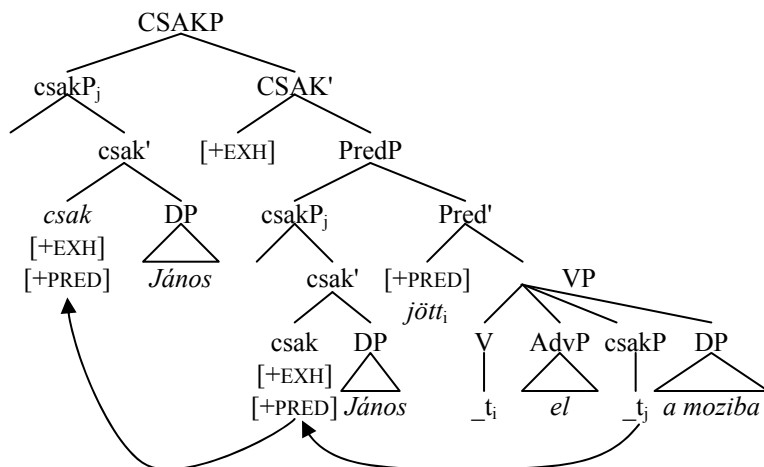
²¹ É. Kiss (2006) szerint bizonyos mondattípusoknak meghatározható az alapesetben érvényes (default) információs fókusza, amely kötelezően a PredP specifikálójába mozog. A *csak*-os mondatok háttér-előfeltevését a *csak*-os mondatok ilyen default fókuszának tartjuk, ez összhangban áll az anyanyelvi beszélők ítéletével is, akik az ige előtt megjelenő, egyenes szórendű, hangsúlytalan *csak*-kal álló esetet tartják a jelöletlennek.

leellenőrzi. A mondat irtóhangsúlyát az információs fókusz jelölő [+PRED] jegyű elem kapja.

4.2. A *csak-os* példamondatok elemzése

Ha a *csak* vonzatának azonosítása az előfeltevés része (34), a szintaktikai deriváció során a *csak* vonzatával együtt [Spec, PredP]-be, majd [Spec, CSAKP]-be mozog, ahol a funkcionális fejek megfelelő jegyét leellenőrzi. A *csak* vonzata a csakP-ből nem mozog ki (a mozgásnak nincs motivációja), így az adatoknak megfelelően a *csak* és vonzatának jelölt szórendje nem állhat elő, a *csak* mindig közvetlenül a vonzat előtt áll. Az igét a Pred-fejbe mozgatjuk²², ezáltal a kifejezés ige előtti kiejtési pozícióját biztosítjuk. [Spec, CSAKP] a *csak* kiejtési és egyben hatóköri pozíciója. Az irtóhangsúlyt a [+PRED] jegyű *csak* kapja.

(34) "[+EXH][+PRED] *Csak János jött el a moziba.*

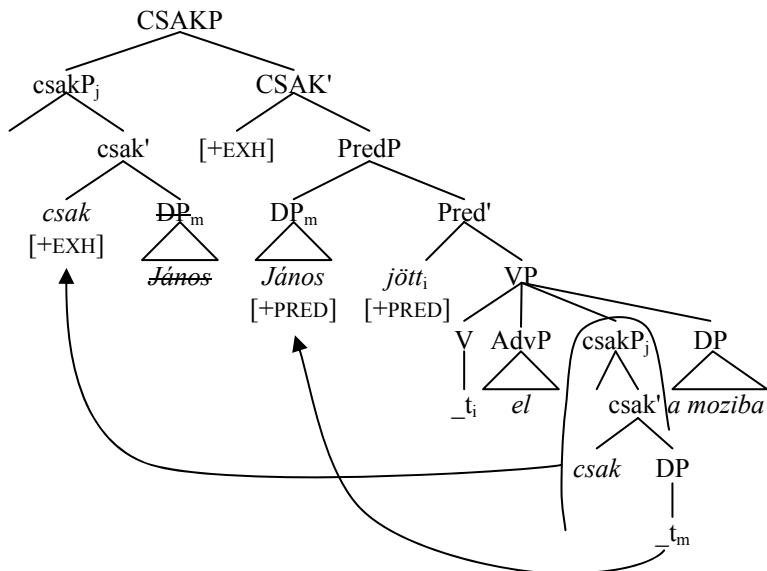

Amennyiben a *csak* vonzata [+PRED] jegyű információs fókusz, jelöletlen szórend esetén először a *csak* vonzata a csakP-ből kimozog [Spec, PredP]-be, majd a vonzat másolatát tartalmazó csakP felmozog [Spec, CSAKP]-be (35).

²² A fókuszos mondatokban más mondatoperátor (pl. NegP) jelenléte esetén nem szükséges feltételeznünk, hogy az ige a szintaktikai szerkezetben legmagasabban álló funkcionális frázis fejébe mozog. Mivel nincs okunk rá, hogy ettől eltérjünk, feltételezzük, hogy az ige a mi esetünkben is az első funkcionális frázishoz köthető fejig mozog csak fel.

A *csak* [Spec, CSAKP]-ben, a vonzat [Spec, PredP]-ben ellenőrzi a jegyét. Az ige ebben az esetben is a Pred fejbe mozog (lásd 22. lábjegyzet). A [Spec, CSAKP] a *csak* kiejtési, és egyben hatóköri pozíciója. Az irtóhangsúlyt a [+PRED] jegyű vonzat kapja.

(35) $_{[+EXH]}$ *Csak* $_{[+PRED]}$ *János jött el a moziba.*

Jelölt szórend esetén egyrészt feltételezhetjük, hogy a *csak* hatóköri pozíciója magasabban van a kiejtési pozíciójánál. Ebben az esetben a *csak*-nak fedetten kellene mozognia a CSAKP specifikálójába. Felülvizsgálhatjuk azonban azt a feltételezésünket is, miszerint szükséges, hogy a logikai formán a [+PRED] jegyű kifejezés a *csak* vezérlési tartományában álljon. Annyit bizonyosan állíthatunk, hogy a *csak*-nak a logikai formában operátorpozícióban kell állnia, a [+PRED] jegyű kifejezés kiejtési pozíciója – a PredP rögzített helye a funkcionális frázisok hierarchiájában – azonban szintaktikai követelmény. A [+PRED] nem operátor, a PredP specifikálója nem operátorpozíció, hanem a mondat információs szerkezetével összefüggésben álló szerkezeti pozíció. A jelölt szórend esetén a *csak* vonzata a DP másolata, a minimalista program azonban a másolatokat teljes értékű reprezentációnak tekinti, ezért

nem okoz problémát, hogy a vonzat kiejtési pozíciója magasabban van, mint a *csak* kiejtési pozíciója, a kizáró állítás értelmezhető. A *csak*-nak azonban az ige kiejtési pozíciója mögött hatóköri pozíciót kell biztosítanunk.²³

5. Összefoglalás

A tanulmányban a *csak* nélkül álló fókuszos és a *csak*-os mondatok jelentését hasonlítottuk össze. Megvizsgáltuk a mondatok előfeltevés-állítás szerkezetének különbségeit, továbbá hogy milyen összefüggés tárható fel a mondatok jelentésszerkezete és információs szerkezete között. A korábbi szemlélettől eltérően a *csak*-os mondatok esetén a szintaktikai szerkezetben is elkülönítettük az azonosító és kizáró jelentésmozzanatokat, a *csak*-hoz kizáró funkciójú operátort társítottunk. A funkcionális frázisok hierarchiájában feltételeztük, hogy a kizáró állítás CSAKP-ben teljesül. A CSAKP komplementumaként megjelenő PredP-t a *csak*-os mondat információs fókuszának szerkezeti pozíciójának tekintettük.

Hivatkozások

- Balogh, Kata 2009. *Theme with Variations. A Context-based Analysis of Focus*. PhD disszertáció. University of Amsterdam, Amsterdam.
<http://www.ilic.uva.nl/Publications/Dissertations/DS-2009-07.text.pdf>
- Brody, Michael 1990. Some remarks on the focus field in Hungarian. *UCL Working Papers in Linguistics* 2. 201–225.
- Brody, Michael 1995. Focus and checking theory. In István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian* 5. Szeged, JATEPress. 29–44.
- Brody, Michael – Anna Szabolcsi 2003. *Overt Scope in Hungarian*.
http://homepages.nyu.edu/~as109/brody_szabolcsi_overt_scope.pdf
- Chomsky, Noam 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass., MIT Press.

²³ Ha elfogadjuk, hogy a [+PRED] jegyű kifejezésnek nem szükséges LF-ben a *csak* vezérlési tartományában állnia, operátorszériák (Bródy–Szabolcsi 2003) alkalmazásával a *csak*-nak hatóköri pozíciót tudunk biztosítani. Az eddig mondottakból kiindulva a CSAKP-t közvetlenül az inflexiós frázisok felett vesszük fel, a PredP jelenlétét csak a legfelső szériában feltételezzük. A jelölt szórend esetén a csakP felmozog valamely Agr_sP alatti széria [Spec, CSAKP] pozíciójába, ahol a fej [+EXH] jegyét leellenőrzi, majd a [+PRED] jegyű vonzat jegyellenőrzés céljából továbbmozog a legfelső szériában álló [Spec, PredP]-be. A *csak* kiejtési pozíciója így egyben hatóköri pozíció is.

- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus informational focus. *Language* **74:2**. 245–273.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge Syntax Guides. Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss, Katalin 2006. Focussing as predication. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.) *Architecture of Focus*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 169–197.
- Gyuris, Beáta 2008. The interpretation of a “contrast-marking” particle. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Horn, Laurence 1969. A presuppositional analysis of ‘only’ and ‘even’. In R. I. Binnick et al. (szerk.) *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. CLS, University of Chicago, Chicago.
- Horn, Laurence 2003. Assertoric inertia and NPI licensing. *Proceedings of the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society, Volume 38, Part Two: The Panels*. Chicago, University of Chicago.
- Horvath, Julia 2005. Is „focus movement” driven by stress? In Christopher Piñón – Siptár Péter (szerk.): *Approaches to Hungarian 9*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 133–157.
- Horvath, Julia 2007. Separating „focus movement” from focus. In Simin Karimi – Vida Samiian – Wendy K. Wilkins (szerk.): *Phrasal and Clausal Architecture. Syntactic Derivation and Interpretation. In honor of Joseph E. Emonds*. Amsterdam, John Benjamins. 108–145.
- Kálmán László – Nádasy Ádám 1994. A hangsúly. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 393–467.
- Kenesei, István 1986. On the logic of word order in Hungarian. In Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.) *Topic, Focus and Configurationality*. Amsterdam, John Benjamins. 143–159.
- Kenesei, István 2006. Focus as identification. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.) *Architecture of Focus*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 137–168.
- Krifka, Manfred 2006. Association with focus phrases. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.) *Architecture of Focus*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 105–136.
- Molnár, Valéria – Susanne Winkler (szerk.) 2006. *Architecture of Focus*, Berlin, Mouton de Gruyter.

- Roberts, Craig 2005. *Only and Conventional Presuppositions*. Kézirat. Ohio State University, Columbus, OH.
- Rooth, Mats 1985. *Association with Focus*. PhD disszertáció. University of Massachusetts, Amherst.
- Rooth, Mats 1992. A theory of focus interpretation. *Natural Language Semantics* **1**. 75–116.
- Rooth, Mats 1996. Focus. In Shalom Lappin (szerk.) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Blackwell.
- Szabolcsi, Anna 1981. The semantics of topic-focus articulation. In J. Groenendijk, T. Janssen – M. Stokhof (szerk.) *Formal Methods in the Study of Language*. Amsterdam, Mathematisch Centrum. 141–162.
- Szabolcsi, Anna 1994. All quantifiers are not equal: The case of focus. *Acta Linguistica Hungarica* **42**. 171–187.
- Zeevat, Henk 2008. „Only” as a Mirative Particle. University of Amsterdam.